

Sygn. akt I UK 6/11

**WYROK
W IMIENIU RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ**

Dnia 26 lipca 2011 r.

Sąd Najwyższy w składzie :

SSN Katarzyna Gonera (przewodniczący, sprawozdawca)

SSN Bogusław Cudowski

SSN Małgorzata Gersdorf

w sprawie z odwołania O. C.

przeciwko Zakładowi Ubezpieczeń Społecznych

o rentę socjalną,

po rozpoznaniu na posiedzeniu niejawnym w Izbie Pracy, Ubezpieczeń

Społecznych i Spraw Publicznych w dniu 26 lipca 2011 r.,

skargi kasacyjnej ubezpieczonego od wyroku Sądu Apelacyjnego

z dnia 24 sierpnia 2010 r.,

**uchyla zaskarżony wyrok i sprawę przekazuje Sądowi
Apelacyjnemu do ponownego rozpoznania i rozstrzygnięcia o
kosztach postępowania kasacyjnego.**

Uzasadnienie

Zakład Ubezpieczeń Społecznych decyzją z 22 września 2009 r. odmówił wnioskodawcy O. C. przyznania renty socjalnej.

Sąd Okręgowy - Sąd Pracy i Ubezpieczeń Społecznych wyrokiem z 3 lutego 2010 r., oddalił odwołanie wnioskodawcy od decyzji organu rentowego.

Sąd Okręgowy ustalił, że wnioskodawca O. C. , urodzony 28 maja 1977 r., złożył 4 września 2009 r. wniosek o ustalenie prawa do renty socjalnej. Orzeczeniem z 16 września 2009 r. Komisja Lekarska ZUS ustaliła, że ubezpieczony nie jest całkowicie niezdolny do pracy.

Sąd Okręgowy dopuścił dowód z opinii biegłych specjalistów lekarza psychiatry i psychologa, którzy w pisemnej opinii uznali, że występujące u wnioskodawcy zaburzenia, a mianowicie upośledzenie umysłowe w stopniu lekkim wraz z zaburzeniami psychotycznymi, urojeniowo-omamowymi powodują, że aktualnie jest on całkowicie niezdolny do pracy, jednak niezdolność ta nie wynika z naruszenia sprawności organizmu, które powstało przed ukończeniem przez niego 18. roku życia. Według biegłego lekarza specjalisty urologa zaburzenia urologiczne w ogóle nie powodują niezdolności wnioskodawcy do pracy. Na podstawie opinii biegłych Sąd Okręgowy uznał, że aktualny stan zdrowia wnioskodawcy nie powoduje u niego całkowitej niezdolności do pracy z powodu naruszenia sprawności organizmu, które powstało przed ukończeniem 18. roku życia.

Zdaniem Sądu pierwszej instancji, wnioskodawca nie spełnia warunków do nabycia renty socjalnej na podstawie art. 4 ustawy z dnia 27 czerwca 2003 r. o rencie socjalnej (Dz.U. Nr 135, poz. 1268 ze zm.). Chociaż jest niezdolny do pracy, to jednak niezdolność ta nie wynika z naruszenia sprawności organizmu, które powstało przed ukończeniem przez niego 18. roku życia. Całkowita niezdolność do pracy musi być spowodowana naruszeniem sprawności organizmu, które powstało w okresach wymienionych w art. 4 ust.1 pkt 1-3 ustawy o rencie socjalnej, co w przypadku wnioskodawcy nie ma miejsca.

Apelację od powyższego wyroku wniósł wnioskodawca, zwracając się do Sądu Apelacyjnego o zapoznanie się z pełną dokumentacją medyczną (lekarską) dotyczącą stanu jego zdrowia. Podniósł, że obecnie leczy się psychiatrycznie i nie jest w stanie podjąć żadnej pracy zarobkowej, gdyż trudno nawiązuje kontakt z

otoczeniem i musi przebywać w towarzystwie bliskiej osoby (babci), która wychowywała go od dzieciństwa i przy której czuje się bezpiecznie. Powołał się na opinie lekarzy, którzy go leczą i twierdzą, że jest osobą przewlekle chorą, wymagającą stałej opieki i całkowicie niezdolną do pracy.

Sąd Apelacyjny – Sąd Pracy i Ubezpieczeń Społecznych wyrokiem z 24 sierpnia 2010 r., oddalił apelację.

Sąd Apelacyjny w całości zaakceptował ustalenia faktyczne oraz rozważania prawne przyjęte przez Sąd pierwszej instancji.

Sąd Apelacyjny zwrócił uwagę, że renta socjalna ma charakter świadczenia zabezpieczającego, a jej celem jest kompensowanie braku możliwości nabycia uprawnień do świadczeń z systemu ubezpieczenia społecznego ze względu na to, że całkowita niezdolność do pracy powstała przed wejściem na rynek pracy.

Powołując art. 4 ust. 1 ustawy o rencie socjalnej, art. 12 ust. 1, 2 i 3 ustawy o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych oraz art. 13 tej ustawy, Sąd Apelacyjny stwierdził, że całkowita niezdolności wnioskodawcy do pracy jest bezsporna. Jednak przyznanie renty socjalnej zależy od tego, aby stwierdzona całkowita niezdolność do pracy była spowodowana takim naruszeniem sprawności organizmu, które powstało w okresach wymienionych w art. 4 ust. 1 pkt 1-3 ustawy o rencie socjalnej. Biegli lekarze sądowi w swojej opinii stwierdzili, że całkowita niezdolność wnioskodawcy do pracy nie jest wynikiem naruszenia sprawności organizmu powstałego przed 18. rokiem życia. Biegły psychiatra zdiagnozował u wnioskodawcy upośledzenie umysłowe w stopniu lekkim, z utrzymującymi się zaburzeniami psychotycznymi urojeniowo-omamowymi (prawdopodobnie z kręgu schizofrenii) i przyjął, że początek zaburzeń psychotycznych datuje się na rok 2008, kiedy to wnioskodawca podjął leczenie w PZP, a brak jest danych, aby przejawiał je wcześniej. Brak koniecznej przesłanki do przyznania renty socjalnej, w postaci powstania niezdolności do pracy będącej wynikiem naruszenia sprawności organizmu powstałego przed ukończeniem 18. roku życia, został już raz przesądzony w postępowaniu sądowym. Wnioskodawca już w 2008 r. czynił starania o rentę socjalną, a jego odwołanie od decyzji ZUS z 16 listopada 2008 r., odmawiającej przyznania mu świadczenia, zostało prawomocnie oddalone wyrokiem Sądu Okręgowego z 9 marca 2009 r.

Skargę kasacyjną od wyroku Sądu Apelacyjnego wniósł w imieniu wnioskodawcy jego pełnomocnik. Skarga kasacyjna została oparta na podstawach:

- 1) naruszenia przepisów prawa materialnego, a mianowicie: art. 4 ust. 1 ustawy z dnia 27 czerwca 2003 r. o rencie socjalnej, poprzez jego błędną wykładnię i w konsekwencji przyjęcie, że data ujawnienia się zewnętrznych zaburzeń psychicznych jest datą powstania choroby psychicznej i przesądza o możliwości przyznania renty socjalnej, podczas gdy z zasad nauki i doświadczenia życiowego wynika, że schizofrenia jest chorobą o podłożu genetycznym, rozwijającą się przez wiele lat w związku z czynnikami środowiskowymi;
- 2) naruszenia przepisów postępowania, w szczególności: a) art. 5 k.p.c. w związku z art. 212 k.p.c., art. 217 i art. 232 k.p.c. oraz 6 k.c., poprzez nieudzielenie wnioskodawcy występującemu w sprawie bez profesjonalnego pełnomocnika pouczenia o niezbędnych czynnościach procesowych, w tym o celowości ustanowienia pełnomocnika, możliwości złożenia wniosku o ustanowienie pełnomocnika z urzędu, konieczności składania twierdzeń i wniosków dowodowych dla wykazania faktów, z których wnioskodawca wywodzi skutki prawne, celowości złożenia zarzutów do opinii biegłych i wniosku o dopuszczenie opinii innych biegłych - podczas gdy pouczenie takie było niezbędne z powodu całkowitej nieporadności wnioskodawcy wynikającej z jego upośledzenia umysłowego oraz poważnych zaburzeń psychicznych; b) art. 232 zdanie drugie k.p.c. w związku z art. 286 k.p.c., poprzez niedopuszczenie z urzędu dowodu z opinii innych biegłych z zakresu psychiatrii i psychologii, pomimo że ze względu na swoją nieporadność wnioskodawca nie wiedział, że powinien złożyć taki wniosek, a z przeprowadzonych przez Sąd opinii biegłych psychologa i psychiatry wynika rozbieżność co do daty pojawienia się omamów i urojeń; z opinii tych nie wynika, na kiedy datuje się początek choroby wnioskodawcy, gdyż pojawienie się zewnętrznych objawów o charakterze schizofrenicznym nie jest równoznaczne z początkiem choroby, mającym miejsce dużo wcześniej; ponadto w świetle opinii biegłych współprzyczyną niezdolności wnioskodawcy do pracy jest lekkie upośledzenie umysłowe, które datuje się od urodzenia (ma najprawdopodobniej związek z przedwczesnym bliźniaczym porodem wnioskodawcy i śmiercią drugiego dziecka); c) art. 232 zdanie drugie k.p.c., poprzez niewyjaśnienie, czy istnieje inna dokumentacja medyczna leczenia wnioskodawcy i niedopuszczenie jej jako

dowodu, w sytuacji gdy wnioskodawca ze względu na nieporadność nie wiedział, że powinien przedłożyć taką dokumentację; d) art. 385 k.p.c., poprzez oddalenie apelacji wnioskodawcy w sytuacji jej zasadności.

Skarżący wniósł o uchylenie zaskarżonego wyroku i przekazanie sprawy do ponownego rozpoznania, ewentualnie uchylenie wyroków Sądu pierwszej i drugiej instancji i przekazanie sprawy Sądowi pierwszej instancji do ponownego rozpoznania, ewentualnie zmianę zaskarżonego wyroku poprzez uwzględnienie apelacji powoda w całości oraz zasądzenie od pozwanego na rzecz powoda kosztów postępowania według norm przepisanych, w tym kosztów zastępstwa procesowego.

Pełnomocnik skarżącego podniósł, że w rozpoznawanej sprawie rozstrzygnięcia wymaga, czy w przypadku chorób psychicznych (np. z kręgu schizofrenii) za datę powstania choroby uzasadniającej przyznanie renty socjalnej powinna być uznana data ujawnienia się zewnętrznych objawów tej choroby, czy też powinno się uwzględniać etiologię i ewentualny okres jej rozwoju przed ujawnieniem się zaburzeń psychicznych. Ponadto skarżący podkreślił, że Sądy obydwu instancji dopuściły się naruszenia art. 5 k.p.c. w związku z art. 212, 217, 232 k.p.c. i 6 k.c., ponieważ nie pouczyły wnioskodawcy występującego bez profesjonalnego pełnomocnika, będącego osobą nieporadną ze względu na upośledzenie umysłowe i ciężkie zaburzenia psychiczne, o celowości złożenia wniosku o ustanowienie pełnomocnika z urzędu, konieczności składania wniosków dowodowych dla wykazania roszczenia (np. dokumentacji medycznej), celowości składania zarzutów do opinii biegłych oraz wniosku o dopuszczenie dowodu z opinii innych biegłych. Doszło także do naruszenia art. 232 zdanie drugie k.p.c. w związku z art. 286 k.p.c. przez niedopuszczenie dowodu z opinii innych biegłych psychologa i lekarza psychiatry w sytuacji, gdy wskutek swojej nieporadności wnioskodawca nie wiedział o celowości złożenia takiego wniosku, a dotychczasowe opinie budziły wątpliwości.

Zdaniem pełnomocnika skarżącego, Sądy obu instancji naruszyły przede wszystkim art. 4 ust. 1 ustawy o rencie socjalnej poprzez jego błędną interpretację i przyjęcie, że data ujawnienia się zewnętrznych zaburzeń psychicznych z kręgu schizofrenii jest datą powstania choroby psychicznej i przesądza o możliwości

przyznania renty socjalnej. Tymczasem z osiągnięć nauki (medycyny) i doświadczenia życiowego wynika, że schizofrenia jest chorobą o podłożu genetycznym, rozwijającą się przez wiele lat w związku z czynnikami środowiskowymi. Z przeprowadzonych przez Sąd opinii biegłych psychologa i psychiatry wynika rozbieżność co do daty pojawienia się u wnioskodawcy omamów i urojeń. Z opinii nie wynika też, na kiedy datuje się początek choroby wnioskodawcy, gdyż pojawienie się zewnętrznych objawów o charakterze schizofrenicznym nie jest równoznaczne z początkiem choroby, który zapewne miał miejsce dużo wcześniej. Schizofrenia i zaburzenia z jej kręgu mają podłoże genetyczne i rozwijają się przez wiele lat na skutek czynników środowiskowych. Kwestii tej nie wyjaśnili biegli w opinii.

Sąd Najwyższy zważył, co następuje:

Skarga kasacyjna ma uzasadnione podstawy, w związku z czym została uwzględniona.

Usprawiedliwiony jest przede wszystkim zarzut błędnej wykładni art. 4 ust. 1 ustawy z dnia 27 czerwca 2003 r. o rencie socjalnej (Dz.U. Nr 135, poz. 1268 ze zm.). Zgodnie z art. 4 ust. 1 tej ustawy, renta socjalna przysługuje osobie pełnoletniej całkowicie niezdolnej do pracy z powodu naruszenia sprawności organizmu, które powstało: 1) przed ukończeniem 18. roku życia, albo 2) w trakcie nauki w szkole lub w szkole wyższej - przed ukończeniem 25. roku życia, albo 3) w trakcie studiów doktoranckich lub aspirantury naukowej. W przypadku wnioskodawcy wchodzi w grę jedynie całkowita niezdolność do pracy z powodu naruszenia sprawności organizmu, które powstało przed ukończeniem przez niego 18. roku życia (punkt 1). Wnioskodawca zakończył bowiem edukację na poziomie szkoły podstawowej.

Całkowita niezdolność do pracy, będąca przesłanką prawa do renty socjalnej, może wprawdzie powstać po upływie okresów wskazanych w art. 4 ust. 1 ustawy (por. uchwałę Sądu Najwyższego z 15 marca 2006 r., II UZP 4/06, OSNP 2006 nr 21-22, poz. 334, a także wydaną w poprzednim stanie prawnym uchwałę składu siedmiu sędziów NSA z 16 listopada 1998 r., OPS 12/98, ONSA 1999 nr 1,

poz. 11), ale dla nabycia prawa do renty socjalnej istotne jest, aby przyczyna naruszenia sprawności organizmu osoby ubezpieczonej (choroba) - powodująca całkowitą niezdolność do pracy - powstała nie później niż w okresach wymienionych w art. 4 ust. 1 pkt 1-3 ustawy o rencie socjalnej.

Według ustaleń Sądu Apelacyjnego – niekwestionowanych w skardze kasacyjnej - wnioskodawca jest obecnie całkowicie niezdolny do pracy.

Całkowita niezdolność do pracy i naruszenie sprawności organizmu mogą powstać w różnym czasie. Nie można więc wykluczyć sytuacji, w której całkowita niezdolność do pracy powstanie później niż naruszenie sprawności organizmu. Zdarzy się to wówczas, gdy zmiany chorobowe u osoby, u której doszło do naruszenia sprawności organizmu, nasilą się później do tego stopnia, że uniemożliwią jej wykonywanie jakiegokolwiek pracy. Uznać więc należy, że norma prawna wynikająca z art. 4 ust. 1 ustawy o rencie socjalnej dotyczy zarówno sytuacji, gdy całkowita niezdolność do pracy powstała jednocześnie z naruszeniem sprawności organizmu, jak i sytuacji, gdy powstała w okresie późniejszym (por. uzasadnienie wyroku Sądu Najwyższego z 13 czerwca 2007 r., II UK 259/06, niepublik.). Szczęólnego podkreślenia wymaga, że w okresach przewidzianych w art. 4 ust. 1 pkt 1-3 musi powstać naruszenie sprawności organizmu, "z powodu" którego doszło do całkowitej niezdolności do pracy. Inaczej mówiąc, całkowita niezdolność do pracy musi być spowodowana (pozostawać w związku przyczynowym z) naruszeniem sprawności organizmu, które powstało w okresach wymienionych w art. 4 ust. 1 pkt 1-3 ustawy. Przesłanki nabycia prawa do renty socjalnej nie są więc spełnione zarówno wtedy, gdy określone naruszenie sprawności organizmu powstało w okresach wymienionych w art. 4 ust. 1 pkt 1-3 ustawy, ale nie spowodowało całkowitej niezdolności do pracy, jak i wtedy, gdy określone naruszenie sprawności organizmu spowodowało całkowitą niezdolność do pracy, ale powstało po upływie okresów wymienionych w art. 4 ust. 1 pkt 1-3 ustawy o rencie socjalnej. Do nabycia prawa do renty socjalnej istotne jest, żeby przyczyna naruszenia sprawności organizmu osoby ubezpieczonej (choroba) – powodująca całkowitą niezdolność do pracy – powstała nie później niż w okresach wymienionych w art. 4 ust. 1 pkt 1-3 ustawy o rencie socjalnej (por. wyrok z 14 maja 2009 r., I UK 346/08, OSNP 2011, nr 1-2, poz. 18).

W okolicznościach faktycznych niniejszej sprawy konieczne było zatem rozstrzygnięcie, czy naruszenie sprawności organizmu wnioskodawcy - powodujące jego obecną całkowitą niezdolność do pracy - powstało przed ukończeniem przez niego 18. roku życia.

Wnioskodawca urodził się 28 maja 1977 r. i zakończył naukę na poziomie szkoły podstawowej. Zatem okres przewidziany w art. 4 ust. 1 ustawy o rencie socjalnej w jego przypadku upływał 28 maja 1995 r. - z chwilą ukończenia 18. roku życia. Postępowanie dowodowe w rozpoznawanej sprawie powinno było zmierzać do ustalenia, czy naruszenie sprawności organizmu wnioskodawcy powstało najpóźniej do 28 maja 1995 r. Pozytywne ustalenie tej okoliczności mogło prowadzić do uwzględnienia odwołania. Czynności Sądów obu instancji powinny były zatem zmierzać do ustalenia, czy naruszenie sprawności organizmu wystąpiło u ubezpieczonego przed ukończeniem 18. roku życia. Tymczasem zarówno z wniosków opinii biegłych sądowych sporządzonych na potrzeby postępowania, jak i z ich oceny dokonanej przez Sądy wynika, że skupiono się przede wszystkim na aktualnym stanie zdrowia wnioskodawcy, bez podjęcia próby ustalenia, kiedy mogło dojść do naruszenia sprawności organizmu (prawdopodobnie na skutek schizofrenii), które ujawniło się - jak ustalił biegły lekarz psychiatra - w 2008 r. zaostrozonymi objawami psychotycznymi o charakterze zaburzeń urojeniowo-omamowych (prawdopodobnie z kręgu schizofrenii).

Sąd Apelacyjny przyjął, że biegli sądowi (lekarz specjalista psychiatra i specjalista psychologii klinicznej) stwierdzili, iż całkowita niezdolność wnioskodawcy do pracy nie jest wynikiem naruszenia sprawności jego organizmu powstałego przed 18. rokiem życia. Tymczasem z opinii biegłego psychologa wynika jedynie, że wnioskodawca doznaje zaburzeń psychotycznych (omamów słuchowych, urojeń ksobnych i prześladowczych), które doprowadziły do całkowitego wycofania społecznego i ograniczenia aktywności, oraz że w aktualnym stanie psychicznym wymaga on pomocy w pełnieniu ról społecznych (k. 9). Natomiast ze wspólnej opinii sporządzonej przez biegłych lekarzy psychiatrę i urologa oraz biegłego psychologa wynika, że ubezpieczony jest aktualnie całkowicie niezdolny do pracy od stycznia 2008 r. oraz że „nie stwierdza się”, aby był on całkowicie niezdolny do pracy z powodu naruszenia sprawności organizmu,

które powstało przed ukończeniem 18. roku życia (k. 17-18). Biegli lekarz psychiatra i psycholog zdiagnozowali u wnioskodawcy upośledzenie umysłowe w stopniu lekkim z utrzymującymi się zaburzeniami psychotycznymi urojeniowo-omamowymi (prawdopodobnie z kręgu schizofrenii). Jako początek zaburzeń psychotycznych przyjęli styczeń 2008 r., kiedy wnioskodawca podjął leczenie w PZP.

Nie można w związku z tymi ustaleniami podzielić oceny Sądu Apelacyjnego, że początek choroby wnioskodawcy datuje się na 2008 r., kiedy podjął on leczenie w PZP z powodu zaburzeń psychotycznych, ponieważ wcześniej objawów takich nie przejawiał. Z przejawów zewnętrznych choroby (ujawnienia się zaburzeń psychotycznych, urojeniowo-omamowych i sensytywno-lękowych) Sąd Apelacyjny wyciągnął wniosek, że stwierdzona całkowita niezdolność do pracy nie jest wynikiem naruszenia sprawności organizmu powstałego przez ukończeniem 18. roku życia, chociaż nie zostało ustalone, kiedy wnioskodawca zachorował (mógł zachorować) na schizofrenię (ewentualnie inną chorobę psychiczną, dającą objawy zaburzeń psychotycznych, urojeniowo-omamowych), czyli kiedy powstało schorzenie, które dało objawy w styczniu 2008 r., oraz jaki wpływ na jego powstanie miały (mogły mieć) inne zaburzenia sprawności organizmu wnioskodawcy (np. lekkie upośledzenie umysłowe). Biegli lekarze nie wypowiedzieli się stanowczo czy możliwe jest, że choroba psychiczna ubezpieczonego (prawdopodobnie z kręgu schizofrenii) występowała u niego wcześniej, zanim podjął leczenie psychiatryczne w 2008 r. Ubezpieczony w wywiadzie przeprowadzonym dla celów sporządzenia opinii sądowo-psychiatrycznej stwierdził, że „leczy się stale u psychiatry od stycznia 2008 r.” oraz „bierze leki od psychiatry”. Nie wyklucza to jednak możliwości, że jego choroba miała swój początek wcześniej, jeszcze zanim podjął leczenie, a także zanim ukończył 18. rok życia. Ta istotna dla zastosowania art. 4 ust. 1 ustawy o rencie socjalnej kwestia wymagała zbadania i wyjaśnienia. Dla prawidłowego zastosowania art. 4 ust. 1 ustawy o rencie socjalnej nie ma bowiem znaczenia, kiedy ujawniły się ostre objawy choroby psychicznej, które wymagały interwencji lekarza, a istotne jest, kiedy powstało naruszenie sprawności organizmu, które mogło ujawnić się wiele lat później. Pełnomocnik skarżącego podniósł w skardze kasacyjnej, że schizofrenia i zaburzenia psychiczne z jej kręgu mają podłoże

genetyczne i rozwijają się przez wiele lat pod wpływem czynników środowiskowych. Stwierdzenie etiologii i przebiegu schizofrenii wymaga wiadomości specjalnych (art. 278 k.p.c.), dlatego sugestie pełnomocnika skarżącego co do prawdopodobnego czasu powstania u wnioskodawcy choroby psychicznej (a nie ujawnienia się jej ostrych objawów) powinny być zweryfikowane przez biegłego lekarza psychiatrę. Tymczasem ze wspólnej opinii biegłych lekarza psychiatry i psychologa klinicznego nie wynika, na kiedy datuje się (może się datować) początek choroby wnioskodawcy, gdyż ujawnienie się zewnętrznych objawów o charakterze zaburzeń psychotycznych nie jest równoznaczne z początkiem choroby, który mógł mieć miejsce wcześniej. Kwestii chwili powstania u wnioskodawcy choroby psychicznej (prawdopodobnie schizofrenii) biegli nie wyjaśnili stanowczo w swojej opinii. Nie ulega wątpliwości, że przy wykładni art. 4 ust. 1 ustawy o rencie socjalnej sądy ubezpieczeń społecznych powinny brać pod uwagę specyfikę chorób psychicznych - ich powstania (etiologii) i przebiegu. Nie jest możliwe oparcie się wyłącznie na dacie ujawnienia objawów zewnętrznych choroby i rozpoczęcia przez wnioskodawcę udokumentowanego leczenia.

Sąd ubezpieczeń społecznych, rozpoznający sprawę o przyznanie renty socjalnej, nie może oprzeć się jedynie na dacie rozpoznania (wykrycia) choroby. Konieczne jest ustalenie, kiedy schorzenie to powstało oraz jaki wpływ na jego powstanie miały inne zaburzenia sprawności organizmu ubezpieczonego (w rozpoznawanej sprawie dotyczy to stwierdzonego upośledzenia umysłowego). Ustalenie jedynie daty ujawnienia się objawów naruszenia sprawności organizmu (choroby) nie jest wystarczające dla rozstrzygnięcia sprawy o rentę socjalną. Nie jest bowiem wykluczone, że wcześniejsze naruszenie sprawności organizmu (np. choroba psychiczna) mogło spowodować znacznie późniejszą całkowitą niezdolność do pracy. Gdyby okazało się, że naruszenie sprawności organizmu powstało w okresach wymienionych w art. 4 ust. 1 pkt 1 ustawy, ubezpieczony byłby uprawniony do renty socjalnej. Zbadanie tej kwestii jest konieczne dla prawidłowego zastosowania przepisów prawa materialnego.

Powyższe względy przesądziły o trafności zarzutu naruszenia art. 4 ust. 1 ustawy o rencie socjalnej.

Częściowo uzasadnione okazały się również zarzuty naruszenia art. 5 k.p.c. w związku z art. 212 k.p.c. oraz art. 232 zdanie drugie k.p.c.

Zgodnie z art. 5 k.p.c., w razie uzasadnionej potrzeby sąd może udzielić stronom i uczestnikom postępowania występującym w sprawie bez adwokata lub radcy prawnego niezbędnych pouczeń co do czynności procesowych. Z przepisu tego wynika powinność sądu udzielenia stronie niezbędnych pouczeń w uzasadnionych przypadkach, a więc wtedy, kiedy strona z uwagi na swoją nieporadność, ograniczenia intelektualne, stopień skomplikowania sprawy, niezajomość zasad procedury nie jest w stanie zrozumieć istoty prowadzonego postępowania i podjąć w związku z tym stosownych czynności procesowych (wyrok Sądu Najwyższego z 18 sierpnia 2009 r., I UK 74/09, LEX nr 530693). Pojęcie "uzasadnionej potrzeby" nie zostało w Kodeksie zdefiniowane. Tym samym sądowi pozostawiono ocenę, czy w konkretnej sprawie taka potrzeba istnieje. Jednak w sytuacjach szczególnych należy uznać, że sąd ma nie tylko prawo, ale także obowiązek udzielenia stronie niezbędnych pouczeń. Z kolei z art. 212 zdanie drugie k.p.c. wynika, że w razie uzasadnionej potrzeby przewodniczący może udzielić stronom niezbędnych pouczeń, a stosownie do okoliczności zwraca im uwagę na celowość ustanowienia pełnomocnika procesowego.

Udzielenie niezbędnych pouczeń jest uzasadnione, gdy sąd stwierdzi, że strona jest nieporadna, gdy napotyka na niezależne od niej trudności lub przeszkody, które mogłyby prowadzić do niekorzystnego dla niej wyniku sprawy. Takie stanowisko jest uzasadnione faktyczną realizacją zasady równości stron w postępowaniu cywilnym. W sprawie z zakresu ubezpieczeń społecznych, w której pozwanym jest organ rentowy posiadający profesjonalną obsługę prawną, udzielenie niezbędnych pouczeń ubezpieczonemu dotkniętemu upośledzeniem umysłowym, występującemu bez profesjonalnego pełnomocnika, mieści się w granicach powinności sądu wynikających z art. 5 k.p.c. i art. 212 zdanie drugie k.p.c. W orzecznictwie Sądu Najwyższego podkreśla się, że tylko w sytuacjach wyjątkowych można przyjąć naruszenie art. 5 k.p.c. i jego wpływ na wynik sprawy. W wyroku z 7 lipca 2005 r., II UK 271/04 (OSNP 2006, nr 5-6, poz. 95) Sąd Najwyższy uznał, że naruszenie art. 5 k.p.c. przez niepouczenie osoby głęboko chorej psychicznie o konieczności ustanowienia pełnomocnika w procesie nie

powoduje nieważności postępowania, lecz może być uchybieniem mającym wpływ na wynik sprawy. Zatem uzasadniona potrzeba udzielania pouczeń występuje wówczas, gdy w procesie czynności podejmuje osoba nieporadna lub niemająca dostatecznej znajomości prawa. Udzielenie pouczenia ma zapobiec wówczas nierówności między podmiotami postępowania, nie może natomiast naruszać bezstronności sądu (por. wyrok SN z 2 lutego 2011 r., I UK 293/10, LEX nr 811821).

W rozpoznawanej sprawie wnioskodawca występował bez profesjonalnego pełnomocnika. Należy zgodzić się ze stanowiskiem skarżącego, że nieudzielenie wnioskodawcy niezbędnych pouczeń co do czynności procesowych, w tym celowości ustanowienia pełnomocnika, możliwości złożenia wniosku o ustanowienie pełnomocnika z urzędu, konieczności przedstawienia twierdzeń faktycznych i złożenia wniosków dowodowych dla wykazania faktów, z których wnioskodawca wywodził korzystne dla siebie skutki prawne, możliwości podniesienia zarzutów do opinii biegłych, zobowiązania ich do uzupełnienia opinii lub złożenia wniosku o przesłuchanie biegłych na rozprawie, stanowiło w okolicznościach faktycznych rozpoznawanej sprawy naruszenie przepisów postępowania. Mając na uwadze całkowitą nieporadność wnioskodawcy, wynikającą z jego upośledzenia umysłowego oraz zaburzeń psychicznych (rozpoznanych jako objawy „z kręgu” schizofrenii), pouczenie wnioskodawcy choćby tylko o wymienionych wyżej czynnościach procesowych można było uznać za niezbędne. Z ustaleń faktycznych wynika, że wnioskodawca jest osobą upośledzoną umysłowo w stopniu lekkim, z zaburzeniami psychotycznymi (omamowo-urojeniowymi, sensorywno-lękowymi). Zakończył naukę na poziomie szkoły podstawowej, nigdy nie pracował. Skarżący podaje w skardze kasacyjnej, że jedyną osobą, z którą miał kontakt przez większość swojego życia, jest jego babcia, która go wychowała od urodzenia i która się nim do tej pory opiekuje; w złożeniu odwołania od decyzji organu rentowego oraz w sporządzeniu apelacji pomagała mu chrzestna. Sam wnioskodawca nie przejawiał w toku postępowania żadnej aktywności procesowej. Jego pełnomocnik podniósł w skardze kasacyjnej, że wnioskodawca nie rozumiał treści opinii biegłych ani wyroku Sądu pierwszej instancji, nie wiedział nawet dokładnie, o co toczy się sprawa, tj. z powodu jakich schorzeń ma być mu przyznana renta socjalna. Nie

ulega wątpliwości, że skarżący jest osobą nieporadną z uwagi na swój poziom intelektualny oraz stan zdrowia psychicznego. Nie został jednak pouczone o możliwości złożenia zarzutów do opinii biegłych lekarzy i wniosku o wydanie opinii uzupełniającej lub o przesłuchanie biegłych na rozprawie, w sytuacji gdy pouczenie takie należało uznać za konieczne z powodu całkowitej nieporadności wnioskodawcy. Wnioskodawca, nie będąc w stanie zrozumieć istoty postępowania o przyznanie mu prawa do renty socjalnej, mającego na celu ustalenie, czy całkowita niezdolność do pracy została spowodowana naruszeniem sprawności organizmu mającym miejsce przed ukończeniem przez niego 18. roku życia, nie mógł skutecznie przedstawiać wniosków dowodowych. Obowiązkiem Sądu było w tym przypadku pouczenie ubezpieczonego o celowości ustanowienia pełnomocnika, możliwości złożenia wniosku o ustanowienie pełnomocnika z urzędu, konieczności przedstawienia twierdzeń faktycznych i złożenia wniosków dowodowych, możliwości wniesienia zarzutów do opinii biegłych.

Zgodnie z art. 232 zdanie drugie k.p.c. sąd może dopuścić dowód niewskazany przez stronę. Co do zasady sąd drugiej instancji - także w sprawach z zakresu ubezpieczeń społecznych - nie ma obowiązku przeprowadzenia dowodów z urzędu (por. wyroki Sądu Najwyższego z 17 stycznia 2002 r., II UKN 732/00, OSNP 2003 nr 20, poz. 502; z 8 stycznia 2008 r., I UK 193/07, OSNP 2009 nr 3-4, poz. 52). Również w sprawach z zakresu ubezpieczeń społecznych postępowanie jest kontradyktoryjne, oparte na sporze między odwołującym się od decyzji organu rentowego i organem rentowym. Jednakże sąd powinien podjąć z urzędu inicjatywę dowodową w szczególnych przypadkach, do których zalicza się między innymi sytuacje, gdy stronie działającej bez adwokata lub radcy prawnego grozi naruszenie interesu podlegającego szczególnej ochronie, wobec niepodjęcia przez nią właściwych czynności, mimo stosownych pouczeń sądu (uchwała składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z 19 maja 2000 r., III CZP 4/00, OSNC 2000 nr 11, poz. 195). Niekiedy z uwagi na interes publiczny (zawsze występujący w sprawach z zakresu ubezpieczeń społecznych) uprawnienie dotyczące dopuszczenia dowodu z urzędu przez sąd przeradza się w jego obowiązek (wyrok Sądu Najwyższego z dnia 4 stycznia 2007 r., V CSK 377/06, OSP 2008 nr 1, poz. 8, z glosą E. Marszałkowskiej-Krześ). Z tych przyczyn nie jest wyłączone

dopuszczenie przez sąd z urzędu dowodu, który ma na celu ustalenie niezdolności do pracy jako przesłanki prawa do renty (wyrok Sądu Najwyższego z dnia 4 października 2006 r., II UK 43/06, OSNP 2007, nr 19-20, poz. 293).

Skarżący trafnie zarzuca w skardze kasacyjnej, że Sądy obu instancji nie podjęły z urzędu inicjatywy dowodowej co do stanowczego ustalenia daty powstania naruszenia sprawności organizmu. Z przeprowadzonych przez Sąd (z urzędu) opinii biegłych psychologa i lekarza psychiatry nie wynika jednoznacznie data zachorowania na chorobę psychiczną. Biegła psycholog w opinii z 19 listopada 2009 r. stwierdziła, że dane kliniczne (w wywiadzie do opinii ubezpieczony podał, że od dwóch lat leczy się psychiatrycznie, jest chory na nerwicę, depresję i ma stany lękowe) wskazują na doznawanie przez niego zaburzeń psychotycznych (omamów słuchowych, urojeń ksobnych i prześladowczych), które doprowadziły do całkowitego wycofania się ubezpieczonego z życia społecznego i ograniczenia jego aktywności, a nasilenie zaburzeń sprawia, że w aktualnym stanie psychicznym wymaga on pomocy w pełnieniu ról społecznych. Z opinii lekarza psychiatry wynika, że zaburzenia psychotyczne wystąpiły w 2008 r., wtedy też wnioskodawca podjął leczenie w PZP. Z opinii tych nie wynika jednak, na kiedy datuje się początek choroby wnioskodawcy, gdyż pojawienie się zewnętrznych objawów o charakterze schizofrenicznym nie jest równoznaczne z początkiem choroby, który mógł mieć miejsce dużo wcześniej. Ponadto, w świetle opinii biegłych współprzyczyną niezdolności wnioskodawcy do pracy jest lekkie upośledzenie umysłowe, które datuje się od urodzenia (ma najprawdopodobniej związek z przedwczesnym bliźniaczym porodem wnioskodawcy), na co Sądy nie zwróciły wystarczającej uwagi. Kwestie te mogły być wyjaśnione albo przez uzyskanie od biegłych lekarza psychiatry i psychologa opinii uzupełniającej, albo przez wezwanie biegłych na rozprawę w celu odebrania od nich ustnych wyjaśnień (art. 286 k.p.c.). Nieporadność wnioskodawcy i brak inicjatywy Sądów *meriti* stały się przyczyną niewyjaśnienia, czy istnieje inna dokumentacja medyczna dotycząca leczenia wnioskodawcy poza przedstawioną w toku procesu. W związku z tym nie dopuszczono jej jako dowodu, w sytuacji gdy wnioskodawca ze względu na brak orientacji nie wiedział, że powinien przedłożyć taką dokumentację.

Rozpoznawana sprawa jest dość typowa, a w każdym razie nie można przyjąć, że występował w niej szczególny problem prawny lub wyjątkowy stopień skomplikowania faktycznego. Tym niemniej sytuacja życiowa wnioskodawcy, związana ze stanem jego zdrowia i nieumiejętnością samodzielnego funkcjonowania w różnych rolach społecznych (w tym w roli strony postępowania cywilnego) uzasadniała podjęcie przez Sądy orzekające w sprawie inicjatywy dowodowej z urzędu w celu ustalenia okoliczności faktycznych istotnych dla rozstrzygnięcia sprawy na podstawie art. 4 ust. 1 ustawy o rencie socjalnej. Przede wszystkim jednak Sądy powinny były udzielić wnioskodawcy niezbędnych pouczeń co do celowości podjęcia pewnych czynności procesowych. Można zatem uznać, że również zarzuty naruszenia przepisów postępowania okazały się częściowo uzasadnione.

Z powyższych względów, na podstawie art. 398¹⁵ § 1 k.p.c., orzeczono jak w sentencji wyroku.